فصل ۲: ظهور اسلام، حرکتی تازه در تاریخ بشر

درس ۳: اسلام در مکه

مفاهیم آموزشی

۱- شبه جزیرهٔ عربستان در آستانهٔ ظهور اسلام

۱) موقعیت جغرافیایی: در جنوب و جنوب غربی فلات ایران قرار دارد که مسکن اعراب بوده است.

۲) نظام اجتماعی: به‌صورت قبیله‌ای و طایفه‌ای بود و به دو دستهٔ کلی قحطانی (جنوبی) و عدنانی (شمالی) تقسیم می‌شدند. قبیله یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل بود که شامل تمامی مردمی می‌شد که دارای نیای مشترک و پیوند خونی بودند. افتخار به حسب و نسب و احترام به روابط خونی و خویشاوندی، اطاعت بی‌چون و چرا از رئیس قبیله باعث به‌وجود آمدن تعصب یا عصبیت قبیله‌ای شده بود. مقام و منزلت زن پایین بود و شرافت قبیله با داشتن فرزند پسر حفظ می‌شد.

۳) ✪ حکومت: حکومت فراگیر و قدرتمندی در عربستان وجود نداشت. برخی قبایل مانند قبیلهٔ قریش به سبب در اختیار داشتن ادارهٔ کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک قدرت و نفوذ سیاسی بر دیگر قبایل داشت.

۴) ✪ انواع فعالیت‌های اقتصادی:
- به دلیل وجود صحراهای گرم و خشک قبایل این مناطق بیشتر از راه پرورش بز و شتر و راهزنی روزگار می‌گذراندند.
- کشاورزی در مناطقی مانند یمن و یثرب و طائف برقرار بود.
- تجارت با شام و دیگر سرزمین‌های مجاور سود زیادی داشت.

۵) علم و فرهنگ: در سراسر عربستان از توجه به علم و مراکز علمی خبری نبود. تعداد باسوادان اندک بود و فقط شعر و شاعری رونق داشت.

۶) دین و اعتقادات:
- بت پرستی: بیشتر ساکنان عربستان به‌ویژه اهالی مکه بت‌پرست بودند. آنها به زندگی پس از مرگ اعتقادی نداشتند و مراسم حج را با عقاید شرک‌آلود آمیخته بودند.
- ✪ حُنَفاء: به عده‌ای از اعراب گفته می‌شد که با پیروی از آیین حضرت ابراهیم (ع)، از پرستش بت‌ها امتناع می‌کردند و از گوشت قربانی آنها نمی‌خوردند.
- یهودیت (ساکن یثرب)
- مسیحیت (مستقر در شهر نجران)
- عده‌ای هم پیرو آیین زرتشتی و کیش مانوی بودند.

۲- بعثت حضرت محمّد (ص) و دعوت به اسلام

۱) بعثت پیامبر: زمان و مکان: در سن ۴۰ سالگی، هنگامی که مشغول عبادت در غار حرا در کوه‌های نزدیک مکه بود، با نزول نخستین آیات سورهٔ علق پیامبری ایشان آغاز گردید.

۲) ✪ دعوت خاص و محدود: دعوت در آغاز محدود و پنهانی بود و افراد به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز فراخوانده می‌شدند. نخستین ایمان آورندگان: خانوادهٔ پیامبر (حضرت خدیجه، حضرت علی (ع) و زیدبن حارثه، فرزند خواندهٔ پیامبر) بودند و ابوبکربن اَبی‌قُحافه نیز، نخستین فرد از غیر از خانوادهٔ رسول خدا بود که ایمان آورد.

۳) ✪ دعوت عمومی: نخست خویشاوندان پیامبر و سپس عموم مردم به اسلام دعوت شدند.

۴) ✪ دلایل مخالفت سران قریش در مکه با پیامبر دین اسلام:
الف) گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام
ب) ترس از متزلزل شدن موقعیت تجاری و سیاسی شهر مکه در صورت پیروی از اسلام
ج) محروم شدن بازرگانان قریش از سودهای هنگفت تجاری با سرزمین‌های دور و نزدیک
د) رقابت و حسادت‌های طایفه‌ای به خصوص از طرف بنی‌امیه نسبت به بنی‌هاشم که پیامبر از آنها بود.

۵) حمایت از پیامبر در مقابل مخالفت قریش: دشمنی با پیامبر و دیگر مسلمانانی که متعلق به قبیلهٔ نیرومندی بودند، چندان راحت نبود؛ زیرا به بروز جنگ و تعصبات قبیله‌ای منجر می‌شد. با وجود در تنگنا گذاشتن طایفهٔ بنی‌هاشم، این طایفه به توصیهٔ ابوطالب، بزرگ طایفه، به حمایت از پیامبر برخاستند.

@KonkurVIPBook

۶) ✪ تحریم و محاصرهٔ اجتماعی و اقتصادی بنی‌هاشم
- دلیل تحریم: ناکامی سران قریش در جلب رضایت ابوطالب برای دست برداشتن از حمایت رسول خدا
- هدف: ناگزیرکردن ابوطالب و طایفهٔ او در تنها گذاشتن پیامبر
- چگونگی تحریم: هرگونه مراودهٔ اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی مانند خرید و فروش کالا با بنی‌هاشم ممنوع شد.

۷) دلایل هجرت پیامبر به خارج از مکه
- بیشتر شدن آزار سران قریش نسبت به رسول خدا پس از رحلت ابوطالب و حضرت خدیجه
- با افزایش آزار مشرکان گسترش دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو شد.
- یافتن پایگاه جدید و مردمانی که آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشند.

فعالیت ۱ ۲۰

تاکنون شنیده یا ... . پایین بودن سطح سواد و فرهنگ، پایین بودن مقام و منزلت زنان و دختران، تعصب و تقلید کورکورانه در میان قبایل، اختلاف و کینه‌توزی و وجود خرافات، بادیه‌نشینی و جنگاوری و راهزنی، رونق شعر و شاعری

فکر کنیم و پاسخ دهیم ۲۲

همفکری کنید و ... .
- پراکندگی جغرافیایی شهرها و فاصلهٔ زیاد آنان نسبت به هم
- دارا بودن جمعیت کم و وجود نظام قبیله‌ای و عصبیت افراد قبایل
- وجود صحراهای سوزان و اقلیم گرم و خشک که فعالیت‌های اقتصادی را محدود می‌کرد و مانع شکل‌گیری مراکز اقتصادی و تجمع جمعیت و آبادی می‌شد.

فعالیت ۲ ۲۳

الف) ترجمهٔ آیهٔ ۶۱ ... :
- الله چه جایگاهی در اعتقادات بت‌پرستان داشت؟ آنان اعتقاد به الله را با عقاید بت‌پرستی و شرک‌آلود خود درآمیخته بودند.
- دلیل و توجیه بت‌پرستان برای پرستش و نیایش بت‌ها چه بوده است؟ آنها پرستش و توسل به بت‌ها را وسیله‌ای برای تقرب به خدا و خشنودی او می‌دانستند.
ب) نقد و ایراد ... ؟ بت‌های بی‌جان که ساختهٔ دست خود بت‌پرستان بوده هرگز نمی‌توانست وسیلهٔ رسیدن به خدا قرار گیرد. به علاوه مردم شهرهای عربستان حتماً داستان بت‌شکنی حضرت ابراهیم را شنیده بودند.

فعالیت ۳ ۲۴

بخشی از خطبهٔ ... ؟
- به نظر شما منظور امام علی (ع) از گوشزد کردن وضعیت اعراب جاهلی به مسلمانان عرب چه بوده است؟ تأکید بر تأثیرگذاری دین اسلام بر نظام فاسد و مشرک اعراب در عصر جاهلیت و نیز جایگاه بلند و نقش شخص پیامبر در راه کنار زدن عقاید و آداب و رسوم جاهلی اعراب

فکر کنیم و پاسخ دهیم ۲۴

با همفکری، نمونه ... . تعصبات خویشاوندی و یا مذهبی، پول‌پرستی و تفاخر به داشتن ثروت و مال‌اندوزی، وجود خرافات قدیمی در بین مردم، پایین دانستن منزلت دختران در مقایسه با پسران

فعالیت ۴ ۲۶

با بررسی و ... : الف) هدف و وسیلهٔ دعوت الهی در این آیات چیست؟ هدف: معرفی پروردگار به عنوان آفرینندهٔ انسان (و موجودات) و ارجمندترین معبود و کنار زنندهٔ جهل و نادانی و رسیدن به او. وسیله: قلم، آموزش علم و دانش (حرکت علمی یا دستور فرهنگی)
ب) به نظر شما معنا و مفهوم نخستین آیات سورهٔ علق، از چه جهتی در تاریخ اسلام اهمیت دارد؟ این آیات نشان می‌دهد که آغاز نبوت پیامبر(ص) با یک حرکت علمی و دستور فرهنگی همراه بوده است و اینکه دعوتش را بر بزرگداشت خدا و توجه دادن انسان به قدرت خداوند در آفرینش استوار کرده بود.

@KonKurVIPBook

کاوشگری خارج از کلاس ۲۶

با استفاده از ... . حضرت خدیجه، همسر پیامبر و از اولین کسانی بود که به رسالت حضرت محمد (ص) ایمان آورد و مسلمان شد. ایشان از پیامبر در مقابل مشرکان پاسداری می‌کرد و تمام اموال خود را به پیامبر بخشید تا در راه نشر اسلام به مصرف برساند. همچنین از موقعیت اجتماعی خود برای دفاع از پیامبر بهره می‌گرفت. در زمان تحریم اقتصادی در شعب ابوطالب حضور یافت و تأمین نیازهای مالی مسلمانان را برعهده داشت. او بستگان خود را هم به صرف اموال خود در راه اسلام ترغیب می‌کرد.

فعّالیت ۵ ۲۷

«تأمل در فهرست ... .

الف) به نظر شما، آیا دیدگاه نویسنده برای پیشگامی جوانان در پذیرش دعوت رسول خدا، قابل پذیرش است؟ چرا؟ بله، چون روند تاریخ صدر اسلام نشان داد که بیشتر رؤسای میان‌سال و یا کهن‌سال قبیله‌ها در برابر اسلام و گرایش جوانان ایستادگی می‌کردند. آنها پیروزی از آیین، آداب و سنت‌های پدرانشان را در برابر دعوت به اسلام مطرح می‌کردند. در عوض جوانان انگیزهٔ بیشتری در راه دعوت داشتند و هنوز ذهنشان از عقاید محافظه‌کارانه پر نشده بود.

ب) دلیل و استدلال شما برای پیشتازی فقیران و مستضعفان در اسلام آوردن چیست؟ آزاد شدن از حالت بردگی و یا سرسپردگی به قبیله‌ها و طایفه‌ها، برخوردار شدن از حقوق و عدالت و منزلت اجتماعی و اقتصادی برابر با دیگران و همچنین گرایش به جذابیت‌های کلام اسلام

فعّالیت ۶ ۲۸ ۲۹

با استفاده از ... . سورهٔ مسد

«تَبَّتْ یَدَآ أَبی لَهَب و تَبَّ (۱) مَآ أَغْنیٰ عَنْهُ مالُهُ وَ ما کَسَبَ (۲) سیصلی نارًا ذاتَ لَهَبٍ (۳) و اَمْرَأَتُهُ حمالَةَ الحَطَبِ (۴) فِی جِیدِهَا حبلٌ مِن مَسَدٍ (۵)»

دست‌های ابولهب بریده باد و نابود باد (۱) دارایی او و آنچه به‌دست آورد سودی به حالش نکرد (۲) به زودی در آتشی شعله‌ور درافتد (۳) و نیز زنش. در حالی که هیزم‌کش است (۴) و طنابی از لیف خرما به گردن دارد. (۵)

فکر کنیم و پاسخ دهیم ۲۹

الف) به نظر شما ... ؟ بدان منظور که این قرارداد همواره در جلوی دید همگان باشد و نیز با توجه به جایگاه کعبه در نزد اعراب، آویختن این قرارداد جنبهٔ مذهبی و یا سیاسی داشت و طایفه‌های دیگر همه ملزم به رعایت آن بودند.

ب) پس از همفکری ... ؟ پس از آنکه خبر رسید موریانه‌ها این قرارداد را از بین برده‌اند (خورده‌اند) عملاً قراردادی وجود نداشت. در واقع مشرکان هم با پی بردن به ناکارآمدی این قرارداد در عزم بنی‌هاشم در حمایت از پیامبر، چندان به ادامهٔ این روش مایل نبودند.

پرسش‌های نمونه ۲۹

۱- ✪ **تأثیر عوامل جغرافیایی ... .** به دلیل وجود صحراهای گرم و خشک و کمبود آب، کشاورزی محدود بود و بیشتر از راه دامداری و پرورش بز و راهزنی زندگی قبایل تأمین می‌شد. تجارت داخلی و خارجی اندکی رونق داشت و بیشتر در اختیار قریش بود که از راه آن به ثروت هنگفتی رسیده بودند.

۲- ✪ **مفهوم جاهلیت را ... .** جاهلیت دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن و سرکش و کینه‌جوی اعضای قبیله داشت که باعث تعصب و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله می‌شد.

- افتخار به حسب و نسب، احترام به پیوند خونی و روابط خویشاوندی
- پایین بودن مقام و منزلت زنان و دختران
- جنگ و غارت‌گری و انتقام‌جویی

۳- چرا سران قریش ... .

- متزلزل شدن موقعیت تجاری و سیاسی شهر مکه در صورت پیروی از اسلام
- محروم شدن بازرگانان قریش از سودهای هنگفت تجاری با سرزمین‌های یمن و شام
- رقابت و حسادت طایفه‌ای به خصوص از طرف بنی‌امیه نسبت به بنی‌هاشم که پیامبر از آنها بود.
- گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام

@KonkurVIPBook

۴- اندیشهٔ خروج از ... . پس از وفات حضرت خدیجه و ابوطالب دو حامی بزرگ پیامبر، جسارت و آزار رسول خدا توسط سران قریش بیشتر شد و دعوت به اسلام در مکه با موانع اساسی روبه‌رو گردید و به بن‌بست رسید در نتیجه اندیشهٔ هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت.

نمونه‌های دیگر از هجرت: هجرت گروه‌هایی از قبیله‌های عربی به خراسان، مهاجرت عده‌ای از مسلمانان نخستین به حبشه، مهاجرت قبیلهٔ اشعری به قم.

۵- مآخذی را که ... .

- منابع دست اول: کتاب قرآن، کتاب اسدالغابة فی معرفة الصحابه، سیرهٔ ابن اسحاق، تاریخ طبری
- منابع دست دوم: کتاب محمّد (ص) پیامبر رحمت از سید حسن اسلامی، سیرهٔ رسول‌الله نوشتهٔ زرباب‌خویی

درس ۴ : امت و حکومت نبوی در مدینه

مفاهیم آموزشی

۱- مدینه و ساکنانش هنگام هجرت

۱) اوضاع یثرب در آستانهٔ ورود پیامبر: شهر یثرب (مدینه یا مدینة النبی) را تعدادی محلهٔ مسکونی تشکیل می‌داد که کشتزارها و نخلستان‌ها میان آنها فاصله انداخته بود.

۲) یثرب و اوضاع زندگی در آن

- الف) اوضاع اجتماعی: ساکنان این شهر شامل دو گروه بودند
  - یهودیان قرن‌ها پیش در پی آزار امپراتوری روم از فلسطین به یثرب مهاجرت کرده بودند.
  - اعراب از جمله دو قبیلهٔ اوس و خَزرَج که از یمن آمده بودند.
- ب) اوضاع سیاسی
  - حکومت خاصی در این شهر وجود نداشت.
  - قبیله‌ها و طایفه‌های ساکن یثرب پراکنده و مستقل بودند.
  - مرجع سیاسی قدرتمند جهت رسیدگی به نزاع و دشمنی میان قبایل وجود نداشت.
- ج) اوضاع اقتصادی
  - شهر ثروتمندی به شمار نمی‌رفت.
  - بیشتر مردم شهر کشاورزی می‌کردند و درآمد چندانی نداشتند.
  - تجارت خیلی گسترده نبود.
- د) اعتقادات
  - بیشتر مردم شهر بت‌پرست بودند.
  - از یهودیان دربارهٔ بهشت و جهنم، پیامبران الهی و ظهور پیامبری جدید مطالبی را شنیده بودند.

۲- ارتباط مردم یثرب با رسول خدا

پیمان با رسول خدا (ص)

۱) پیمان عقبهٔ اول
- شش نفر از مردم یثرب در سال ۱۱ بعثت در سفر به مکه و مراسم حج به اسلام ایمان آوردند و در شهر خود شروع به تبلیغ کردند.
- سال بعد، ۱۲ مرد یثربی، هنگام مراسم حج در مکانی موسوم به عقبه در منا با پیامبر بیعت کردند.

۲) پیمان عقبهٔ دوم
- در سال ۱۳ بعثت، ۷۳ مرد و ۲ زن یثربی در عقبه با پیامبر پیمان بستند.
- شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های اوس و خزرج، در آن حضور داشتند.
- بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود.

@KonkurVIPBook